

МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТЛАР ДАРОМАДЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА СОЛИҚ ПОТЕНЦИАЛИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ

Исламкулов Алимназар Худжамуратович,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги ДБА доценти, и.ф.н.
E-mail: alimnazar@mail.ru

Аннотация: 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясида маҳаллий бюджетлар даромадларини кўпайтириш долзарб масала ҳисобланади. Маҳаллий бюджетлар даромадлари ҳақида сўз борганда албатта, ҳудудда йиғиладиган солиқ тушумлари муҳим ҳисобланади. Бунда ривожланган давлатлар илгор тажрибаларидан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади, яъни ҳудудлар солиқ тушумларини баҳолашда солиқ потенциалидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Мазкур мақолада маҳаллий бюджетлар даромад базасини ҳисоблашда солиқ потенциалидан Ўзбекистон шароитида фойдаланиш борасида муваққил изланишларимиз натижалари баён этилган.

Аннотация: Вопрос увеличения доходов местных бюджетов является одним из актуальных задач Стратегии развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годы. Говоря о доходах местных бюджетов, конечно, значительную роль играют сборы налоговых поступлений в регионе. Считается целесообразным широкое использование передового опыта развитых стран, то есть, использования налоговой потенциала для оценки налоговых поступлений регионов. В данной статье представлены результаты независимых исследований по поводу использования налогового потенциала в расчете доходной базы местных бюджетов в условиях Узбекистана.

Abstract: The issue of increasing the income of local budgets is one of the urgent tasks of Strategy of the development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021 years. Talking about the incomes of local budgets, of course, the important role played by charges of tax revenues in the region. It is considered appropriate to the widespread use of best practices of developed countries, that is, the use of tax capacity to assess the tax revenues of regions. This article presents the results of independent research on the use of tax potential in terms of the revenue base of local budgets in the conditions of Uzbekistan.

Калим сўзлар: бюджет, бюджет даромадлари, солиқ, солиқли даромадлар, солиқ потенциали, репрезентатив солиқ тизими.

Кириш

Бозор муносабатлари шароитида иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишда солиқлардан кенг фойдаланилади. Чунки солиқлар ҳўжалик юриштишнинг турли босқичларида такрор ишлаб чиқариш жараёнига таъсир этади ва яратилган маҳсулотни тақсимлашда иштирок этади. Шу нуқтаи назардан давлатда ёки алоҳида олинган ҳудуддаги солиқ муносабатлари

борасидаги назарий тадқиқотлар солиқ тизими, солиққа тортиш тартиби билан бирга солиқ потенциали ва уни баҳолашни назарда тутади.

Ўзбекистоннинг ўрта муддатли ривожланиш стратегиясида маҳаллий бюджет даромадлари базасини ошириш, уларнинг молиявий мустақиллигини таъминлаш, ҳудудлар ўртасида рақобат муҳитини шакллантириш каби муҳим вазифалар белгиланган бўлиб, мазкур вазифаларни таъминлашда ривожланган давлатлар илғор тажрибасини ўрганиш, уларнинг ижобий натижаларини республикамизда қўллаш муҳим аҳамиятга эга.

Ҳудудларни ривожлантириш борасида фикр юрита туриб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев шундай дейди: “ҳудудларни барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни молиялаштириш учун маҳаллий бюджетларнинг маблағлари етарли эмас”[1].

Шундан келиб чиқиб, бугунги кунда маҳаллий бюджетлар даромадини ошириш, уларнинг барқарорлигини таъминлаш чора-тадбирларини амалга ошириш, бунда илмий асосланган таклиф ва тавсияларни кенг қўллаш орқали масалага тизимли ёндашиш муҳим аҳамият каб этади.

Ривожланган давлатларда маҳаллий бюджетнинг даромад базасини белгилашда солиқ потенциали тушунчасидан кенг фойдаланилади. Лекин, ушбу тушунча юзасидан олимлар ўртасида ягона ёндашув мавжуд эмаслигини қайд этиш ўринли.

Дунё амалиётида солиқ потенциали дейилганда молия йили давомида мамлакат ҳудудлари бўйича ягона солиққа тортиш шартларини қўллаган ҳолда давлат ҳокимияти органлари томонидан йиғилган, аҳоли жон бошига тўғри келадиган давлат бюджет даромадлари тушунилади[2].

Солиқ потенциали ва уни баҳолаш масаласи илмий мунозаралар марказидаги масалалардан бири ҳисобланади. Хориж илм-фанида мазкур иқтисодий категориянинг моҳияти борасидаги ёндашув ва қарашларни мужассамлаштирган қатор ишланмалар мавжуд.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Солиқ потенциали (СП) тушунчаси бюджет федерализми модели кенг қўлланиладиган кўпчилик ривожланган давлатларда молиявий потенциал билан тенглаштирилади[2].

Хориж адабиётларида ушбу категория негизида аксарият ҳолларда маълум ҳудуднинг солиқ тушумлари кўринишида даромад келтирадиган солиқ базаси тушунилади. Жумладан, Каролла Пессино ва Рикардо Феночьетто (Carola Pessino & Ricardo Fenchietto, 2010) тадқиқотларида қайд этилишича, солиқ потенциали мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий, институционал ва демографик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда солиқлардан олинадиган максимал даромад миқдорини ифодалайди[3].

Жорж Чун-Ян Куо (George Chun-Yan Kuo) солиқ потенциалини солиқ тўловчиларнинг солиқ тўлай олиш ёки давлатнинг даромад олиш қобилияти тарзида ифодалайди[4]. Мазкур ёндашувни Лью Бингъанг ва Гуо Кингванг (Lü Bingyang & Guo Qingwang) каби тадқиқотчилар учун ҳам хос[5]. Муаллифлар фикрича, солиқ потенциали давлат томонидан йиғилган умумий солиқ суммаси

бўлиб, солиқ тўловчининг солиқ потенциали ва мамлакат солиқ потенциали каби турлардан иборат.

Фикримизча, юқорида келтирилган мулоҳазаларга қўшилиб бўлмайди, чунки, солиқларни тўлаш қобилиятини солиқ потенциали билан тенглаштириб бўлмайди. Ваҳоланки, солиқ тўловчининг қобилияти солиқли даромадлар миқдорига таъсир этади.

Солиқ потенциали категориясини кўриб чиқар эканмиз, ушбу йўналишдаги хориж адабиётлари ва мутахассислари томонидан кенг қўлланиладиган солиқ тўловчининг солиқ потенциали, мамлакатнинг солиқ потенциали, ҳудуднинг солиқ сиғими каби тушунчаларни кенг миқёсда ёритиш, уларнинг мазмун моҳиятини очиб бериш муҳим аҳамиятга эга.

Худуд солиқ потенциали солиқ тўловчилар солиқ потенциалидан иборат бўлиб, маҳаллий бюджетлар солиқли даромадларини шакллантиришга хизмат қилувчи асосий, йирик солиқ тўловчиларнинг солиқ потенциалидан таркиб топади. *Худуд солиқ сиғими* эса худуд миқёсида ундирилиши мумкин бўлган солиқ суммалари йиғиндисидир. Мамлакат солиқ потенциали мамлакат худудлардаги солиқ сиғимини мажмуи сифатида тушуниш мумкин бўлади.

Жозиах Стэмп (Josiah Stamp) солиқ потенциалини давлат харажатларини қоплаш имкони мавжуд бўлган жамиятнинг максимал суммасидир деб эътироф этади[6]. Шунга ўхшаш таъриф АҚШнинг ҳукуматлараро муносабатлар бўйича Маслаҳат қўмитаси томонидан ҳам илгари сурилган[7].

Албатта, давлат бюджетнинг даромадлар қисми харажатларни қоплаши шарт ёки ундан ошишини назарда тутати. Даромадларнинг харажатлардан ошиши натижасида мамлакат иқтисодиётини, ижтимоий ҳолатини барқарорлаштиришга хизмат қилувчи Тикланиш ва тараққиёт фонди каби пул фондларини ташкил этиш имкони пайдо бўлади.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, инглиз тилидаги илмий адабиётларда солиқ потенциали категорияси ва солиқ юки баъзан синонимлар сифатида фойдаланилади, масалан, Стефан Брем, 2013[8]. Бизнингча, ушбу фикрга ҳам қўшилиб бўлмайди. Шунингдек, Тван Мин Ле (Tuan Minh Le), Бланка Морено-Додсон (Blanca Moreno-Dodson) ва Жиип Рожчайчанинтерн (Jeep Rojchaichaninthorn) [9] тадқиқотларида солиқ потенциали дейилганда мамлакат хусусиятини ҳисобга олган ҳолда регрессион анализ ёрдамида баҳоланадиган солиқ юки прогноз миқдори, солиқ потенциали категориясига эса молиявий потенциалнинг таркибий қисми сифатида қаралган.

Профессор Гэмлат Рау (Hemlata Rao) [10] солиқ потенциалини миқдорий баҳолаш ва уни шакллантиришга доир чора-тадбирлар бўйича фикр юрита туриб, солиқ потенциалини даромадлар ўлчови ва солиқли даромадлардан олинган сумма тарзида ифодалаган. Биринчи ҳолатда давлат бюджетига шакллантириладиган умумдават ва маҳаллий солиқлар ҳамда бошқа даромадлар тарзида солиқ потенциали ўлчови сифатида қабул қилинади. Иккинчидан, солиқ потенциали ресурсларни англатади, яъни, давлатнинг солиқли даромадлари прогноз суммалари, бошқа давлатлар солиштириш тарзида намоён бўлади. Ушбу категориянинг ажралмас бўғини шундаки солиқли даромадлар ва солиқ потенциалини қиёслашда солиқ идораларининг солиқли

даромадларни шакллантиришдаги сийё-ҳаракатларини ҳам ҳисобга олишни тақозо этади.

Мазкур йўналишдаги тадқиқотларда Льюк Алферман (Luky Alfirman) нинг солиқ потенциалининг стохастик чегаралари борасидаги изланишлари алоҳида эътиборни тортади. Унинг фикрича, солиқ потенциалининг солиқ сифими, яъни иқтисодиёт барча ресурс ва имкониятлардан фойдаланган ҳолда умумий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда барча солиқли даромадларни шакллантириш тарзида ифодалайди [11]. Бошқача айтганда, солиқ сифими – ҳақиқатдаги солиқли тушумлар миқдори, солиқ потенциали – стохастик чегаралар регрессион таҳлили нтижасида олинган солиқ тушумларининг прогноз миқдоридир.

Энлинсон Матош (Enlinson Mattos), Фабиян Роша (Fabiana Rocha) ва Пауло Арвейт (Paulo Arvate) каби олимлар Алферманнинг фикрини қўллаб қувватлайди ҳамда фойдаланилмаган солиқ потенциали самарасизлик ўлчови эканлиги бироқ уни аниқлаш мумкин эмаслигини таъкидлайди[12].

Солиқ потенциални баҳолаш репрезентатив солиқ тизими усули¹дан фойдаланувчи давлатлар учунгина хосдир. Хорацио Собарцо ушбу индексни солиқ потенциалдан фойдаланиш индекси (Tax Potential Index Use (TPIU)) сифатида аниқлаб, уни ҳақиқий солиқ тушумларини тушиши мумкин бўлган даромадларга нисбати кўринишида ҳисоблашни таклиф қилган[13].

Худуд солиқ потенциали тушунчаси тегишли бюджетга шакллантириш мумкин бўлган яширин даромадлар миқдорини аниқлаш ва бюджетлараро мутаносибликни таъминлаш учун фойдаланилади. Хориж адабиётлари ва илмий тадқиқотларида ушбу тушунча кенг ва тор маъноларда ифода этилади. Тор маънода “худуд солиқ потенциали” амалдаги солиқ қонунчилигига асосан ҳисобланган солиқ ва йиғимларнинг максимал суммасидир. Кенг маънода худуд ривожланиш даражасини ифодаловчи макроиқтисодий кўрсаткичлар (солиқ ва йиғимлар йиғилувчанлиги, ўртача транзакцион солиқ чегирмалари ва б.) ҳисобга олган ҳолда худуднинг солиққа тортиладиган ресурсларнинг умумий ҳажми ҳисобланади. Яъни амалдаги солиқ қонунчилигига кўра солиқлар воситасида бюджетга ундириладиган худуд даромадининг бир қисми саналади[14].

Маҳаллий иқтисодчи олимлар томонидан ҳам солиқ потенциали ҳақида фикр-мулоҳазалар, айрим ёндашувлар билдириб ўтилган. Хусусан, Ф.М.Мирзаев ўз илмий изланишларида солиқ йиғилувчанлиги даражасини худудлар солиқ потенциали асосида баҳолаш услубини таклиф этган. Шунингдек, худуднинг жорий ҳисобот даври учун солиқ потенциали ҳисоблаш бўйича ўз ёндашувини билдирган [15].

Шунингдек, У.У. Пардаев томонидан давлат бюджети даромадларини режалаштиришда солиқ потенциалдан фойдаланиш зарурлигини эътироф этган ҳолда, солиқ потенциали юзасидан қарашлари илгари сурилган[16].

¹ Репрезентатив солиқ тизими усули (РСТ) ҳар бир солиқ тури бўйича солиқ базалари тўғрисидаги тўлиқ маълумотлардан фойдаланишни талқин этади. Ушбу усулнинг мазмуни худудда йиғилиши мумкин бўлган бюджет даромадлари суммасини ҳисоблашда намоён бўлади. <http://www.financemotion.ru>

Тадқиқот методологияси

Монографик кузатувлар асосида солиқ потенциали борасида фикрларни умумлаштириш, унга муаллифлик муносабатини билдирган ҳолда, Ўзбекистонда маҳаллий бюджетлар даромадларини баҳолашда солиқ потенциалидан фойдаланиш аҳамияти ёритишга қаратилган.

Таҳлил ва натижалар

Юқоридаги илмий изланишдан маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришда солиқ потенциалидан фойдаланиш борасида фикрлар баён этилмаганлигини алоҳида қайд этиб ўтиш лозим. Шунингдек, миллий солиқ ёки бюджет қонунчилигимизда солиқ потенциали тушунчаси ёки ундан фойдаланиш борасида маълумотлар мавжуд эмас.

Қайд этиб ўтилган иқтисодчилар, тадқиқотчиларнинг фикрини умумлаштириб айтадиган бўлсак, солиқ потенциали мазмунини ёритиш мақсадида турли терминлардан (taxable capacity, tax capacity, tax potential) фойдаланилади. Аксарият тушунчалар ва қарашлар бир-бирига ўхшаш, фарқи эса уларнинг тадқиқотларида ўз аксини топган. Фикримизча, уларнинг қарашлари албатта, ҳар бир давлатнинг ўзига хос бўлган миллий солиқ қонунчилиги, солиқ маъмурчилиги, солиқ тизими хусусиятлари билан изоҳланади.

Умуман олганда, мамлакат солиқ потенциали ҳудудлар солиқ потенциали йиғиндисидан иборат, ҳудудлар солиқ потенциали ўз навбатида солиқ тўловчиларнинг солиқ ва йиғимларни тўлаш салоҳияти сифатида изоҳланиб, юридик ва жисмоний шахсларнинг мақомидан келиб чиқиб маъмурий-ҳудудий бирликларни солиқли даромадлар билан таъминлаш даражаси билан боғлиқ.

Солиқ потенциали макроиқтисодий кўрсаткичларни ҳисобга олиши билан бирга солиқ тўловчининг солиққа тортиш тартиби юзасидан танловини ҳам эътиборга қаратишни назарда тутди. Бу ўз навбатида мамлакатда қўлланилаётган солиқ сиёсати самарадорлиги ва солиқ маъмурчилиги натижадорлиги кўрсаткичларини аниқлаш имконини беради.

Солиқли даромадларнинг муддатли даврларда тушишидан келиб чиқиб солиқ потенциалини иккита таркибий қисмга ажратиш мумкин:

1-расм. Солиқ потенциали таркибий қисмлари

Стратегик солиқ потенциали турли даврий муддатларда, жумладан прогнозлаштириш ва режалаштириш услубиятидан келиб чиқиб, бир йиллик (қисқа), 3-5 йиллик (ўрта), 5-10 йиллик (узоқ) муддатларда ҳисобланади.

Ҳақиқий солиқ потенциали – ҳисобот йилининг муайян давридаги солиқ ва йиғимлар тушуми ҳисобланади. Ҳақиқий солиқ потенциали ҳудуд иқтисодиётини ривожлантиришни тартибга солиш ва мониторинг қилишда маълумот манбаи бўлиши билан бирга ҳудуд бошқарувининг объекти ҳам ҳисобланади. Сабаби ҳар бир ҳудуд (вилоят, туман, шаҳар) маълум вақт оралиғида солиқлар ва йиғимлар кўринишида даромад олади ҳамда уни максимал даражага етказишга ҳаракат қилади.

Стратегик ёки истиқболли солиқ потенциали – солиқли тушумлар шаклида истиқболда даромад келтирувчи солиққа тортиш базалари имкониятидир. Ушбу кўрсаткич узоқ муддатли даврга солиқли даромадларни баҳолашнинг мақбул воситаси сифатида намоён бўлади.

Маҳаллий солиқларнинг салмоғининг ошишига Ҳукуматимиз томонидан маҳаллий бюджетларнинг жамият ҳаётида ролини ошириш мақсадида унинг даромад манбасини ошириш учун қабул қилинаётган қарорлари сабаб бўлмоқда. Бунинг натижасида маҳаллий солиқларнинг маҳаллий бюджетлар даромадларининг умумий ҳажмида салмоғини ўсишига эришилмоқда.

Ҳаракатда бўлган солиқ турлари каби жисмоний шахслардан ундириладиган мол-мулк ва ер солиғини мавжуд механизмини назарий жиҳатдан таҳлили бу солиқ турини ундиришни ҳам янада такомиллаштириш лозим, деган хулосани чиқаришга имкон беради. Қайд этиш лозимки, жисмоний шахслар тўлайдиган мол-мулк ва ер солиғини ундириш механизми бошқа солиқ турларини ундириш механизмларидан бир мунча фарқ қилади, бу фарқ уларнинг биров мураккаблиги билан тавсифланади. Биз бу ерда мураккаблик деганда солиқларни ҳисоблашни эмас, балки, бу солиқ турларини ундириш механизмини назарда тутамиз. Масалан, жисмоний шахслардан ундириладиган даромад солиғини ёки тадбиркорлик фаолиятидан олинadиган даромад солиғини ундириш жисмоний шахслардан олинadиган мол-мулк ва ер солиғига нисбатан осон ва қулайлиги билан ажралиб туради. Чунки, даромад солиғи шахс ишлайдиган ташкилот томонидан ушлаб қолинса, тадбиркор ўз фаолиятини тўхтатмаслик учун қатъий солиқни ўзи масъулиятни сезган ҳолда тўлашга ҳаракат қилади. Бу солиқ хизмати органлари ишини енгиллаштиради. Аммо, жисмоний шахслар тўлайдиган мол-мулк ва ер солиғи хусусида бундай фикрни келтириш унчалик ўринли эмас. Сабаби, аҳоли юқорида санаб ўтилган солиқларга нисбатан мол-мулк ва ер солиғини тўлашдан манфаатдорлик даражаси паст, шу сабабли улар бу солиқларни ўз вақтида тўлашга ҳаракат қилмайдилар. Бу ҳолатлар шундай хулосага олиб келадики, жисмоний шахслардан олинadиган мол-мулк ва ер солиғини такомиллаштиришда ушбу солиқларни ундириш билан боғлиқ жараёнларга кўпроқ эътибор қаратиш лозим.

Жисмоний шахслардан ундириладиган мол-мулк ва ер солиғининг ундиришда солиқ тўловчиларнинг сони кўп бўлса-да, ҳисобланган солиқ ҳажмининг камлиги ҳамда мазкур солиқларнинг маъмурчилигида қийинчиликлар уларни ундиришдаги муоммоларни келтириб чиқармоқда.

Ўзбекистон Республикаси солиқ Қўмитасининг маълумотларига асосан ўрганилганда солиқ хизмати идоралари томонидан жисмоний шахслардан ундириладиган мол-мулк ва ер солиқларининг ҳисобга берилиши Республика бўйича мол-мулк солиғи 2016 йилда 424439,3 млн. сўм, 2017 йил учун 472086,6 млн сўмга ёки 11,2 фоизга ошган бўлса, жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғи 2016 йилда 372152,1 млн. сўм, 2017 йилда 437312,8 млн. сўмга ёки 17,5 фоизга ошган.

1-жадвал

2016 йилда ҳудудлар кесимида жисмоний шахсларга ҳисобланган мол-мулк ва ер солиқлари суммаларининг ўтган йилга нисбатан солиштирма маълумот, млн. сўмда

Худудий ДСИлар номи	Мол-мулк солиғи бўйича ҳисобланган				Ер солиғи бўйича ҳисобланган			
	2016 й. млн. сўм	2017 й. млн. сўм	Фарқи		2016 й. млн. сўм	2017 й. млн. сўм	Фарқи	
			млн. сўм	%			млн. сўм	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Қорақалпо- ғистон	13590,1	15 356,5	1 766,4	13,0	17 132,1	20 117,3	2 985,2	17,4
Андижон	33 740,1	33 831,8	91,7	0,3	28 983,1	32 732,3	3 749,2	12,9
Бухоро	23 858,7	26 936,8	3 078,1	12,9	24 799,7	29 948,2	5 148,5	20,8
Жиззах	13 310,6	14 991,6	1 680,9	12,6	10 925,5	12 766,6	1 841,2	16,9
Қашқадарё	27 674,3	31 014,4	3 340,1	12,1	25 267,6	30 621,2	5 353,5	21,2
Навоий	13 800,4	15 464,4	1 663,9	12,1	10 072,8	11 678,5	1 605,7	15,9
Наманган	30 175,4	33 704,4	3 529,1	11,7	32 275,6	37 547,8	5 272,2	16,3
Самарқанд	57 153,3	65 365,5	8 212,2	14,4	42 404,8	48 476,0	6 071,2	14,3
Сурхондарё	20 203,8	22 670,2	2 466,4	12,2	30 647,6	35 485,5	4 837,9	15,8
Сирдарё	9 325,1	10 114,0	788,9	7,4	8 029,6	9 555,2	1 525,6	19,0
Тошкент	58 551,1	64 724,4	6 173,2	10,5	35 051,5	41 304,6	6 253,1	17,8
Фарғона	39 490,4	44 123,2	4 632,8	11,7	44 920,2	53 151,7	8 231,5	18,3
Хоразм	22 869,4	22 774,5	-94,9	-0,4	23 575,3	27 228,7	3 653,4	15,5
Тошкент ш.	60 696,7	71 014,9	10318,2	17,0	38 066,7	46 699,1	8 632,4	22,7
Республика бўйича жами	424439,3	472086,6	47647,3	11,2	372152,1	437312,8	65160,6	17,5

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат Солиқ Қўмитаси маълумотлари

Республика фоиз кўрсаткичларини ҳудудлар кесимида солиштирганда жисмоний шахслардан ундириладиган мол-мулк солиғи бўйича Андижон вилояти 0,3 фоизга, Сирдарё вилояти 7,4 фоизга ошган холос, Хоразм вилоятида 2017 йилда 2016 йилга нисбатан 94,9 млн сўмга кам ҳисобланган ушбу таҳлилдан кўриниб турибдики ҳудудий Андижон, Сирдарё, Хоразм вилояти солиқ бошқармаларидаги мазкур солиқни ҳисоблашни қайта кўриб чиқиш лозим.

Жисмоний шахслардан ундириладиган мол-мулк ва ер солиқларини ундирувчанлигига таъсир этувчи муаммоли яна бир масала мазкур солиқ турларидан бўлган солиқ қарздорлиги бўлиб ҳисобланади.

Қонунчилик палатаси томонидан 2016 йил 6 декабрда қабул қилинган Сенат томонидан 2016 йил 13 декабрда маъқулланган Ўзбекистон Республикасининг “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2017 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонуни билан амалдаги солиқ Кодексининг 59-моддасига «Бунда солиқ қарзининг суммаси ундирувни мол-мулкка қаратиш учун қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам миқдордан оз бўлган, бироқ тўлаш муддати тугаганидан кейин бир йил ичида тўланмаган тақдирда ҳам солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш мажбуриятларининг бажарилишини таъминлаш чоралари қўлланилади» ҳамда, 61-моддасига «Солиқ қарзининг суммаси ундирувни мол-мулкка қаратиш учун қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам миқдордан оз бўлган, бироқ тўлаш муддати тугаганидан кейин бир йил ичида тўланмаган ҳолларда ҳам ушбу модданинг иккинчи қисмида белгиланган ундирувни солиқ тўловчининг мол-мулкига қаратиш чоралари қўлланилади»² деб киритилган ўзгартиришлар мазкур солиқ турларидан мавжуд солиқ қарздорлигини ундиришда асос бўлиб хизмат қилди.

Бунда солиқ қарздорлигини жавобгарнинг шахсий мол-мулкига қаратишда мажбурий ундирувни амалга оширишда солиқ органларининг ваколатларини ошириш лозим бўлади. Жисмоний шасларнинг мол-мулк ва ер солиқларидан мавжуд солиқ қарздорликларини ундиришда суд органлари фаолиятини ҳам такомиллаштириш зарурати юзага келади. Судларнинг иш юритувида иш ҳажмларининг ортиши ўз навбатидан мазкур ишларни кўриб чиқишда муддатларни кўп вақт талаб этишини инобатга олиб, қонунчиликда аниқ ишларни кўриб чиқиш учун муддатлар белгилаш ва мол-мулкка қаратиш учун суд бўйруқларини олиш учун талаб этиладиган ҳужжатларни оптималлаштириш, солиқ хизмати идоралари билан суд органларининг электрон ҳужжат алмашинувини самрали йўлга қўйиш лозим бўлади.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса ўрнида юқорида солиқ потенциали борасидаги келтирилган фикр-мулоҳазалар, ёндашувларни умумлаштирган ҳолда айтганда, солиқ потенциали шакллари, турлари таснифлаш мезонларидан келиб чиқиб янада кенгайтириш мумкин. Фикримизча, 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ўзбекистонни ривожлантиришнинг Ҳаракатлар Стратегиясини амалга ошириш шароитида маҳаллий бюджет даромадларини ошириш, уларнинг молиявий мустақиллигини таъминлаш, бюджетлараро мутаносибликни таъминлашда солиқлар тизимини такомиллаштириш борасида бюджет-солиқ сиёсатини амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Ривожланган давлатларнинг илғор тажрибалари, хусусан, АҚШнинг бюджетлараро муносабатлар бўйича эксперт комиссияси томонидан ишлаб чиқилган “репрезентатив солиқ тизими”дан фойдаланиш мақсадга мувофиқ

2 Ў.Р.Қ. 417-сонли “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2017 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуни Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 52-сон, 598-модда

бўлади. Репрезентатив солиқ тизимининг ҳудудлар солиқ потенциалини баҳолаш мезони сифатидаги моҳияти ҳудудда йиғиладиган умумий бюджет тушумлари миқдорининг ҳисобланиши билан характерланади. Репрезентатив солиқ тизими моделидан фойдаланиш учун ҳудудлар бўйича умумий маълумотлар мавжуд бўлиши талаб этилади. Солиқлар ва бошқа даромадларнинг ҳақиқий тушумлари, уларнинг солиқ базалари ҳудудлар бўйича тушумларни ҳисоблаш имконини беради. Мазкур миқдор ўз навбатида ҳудуд солиқ потенциали сифатида олинishi мумкин.

Ҳар бир ҳудуд учун репрезентатив солиқ тизимини баҳолаш маҳаллий бюджетларнинг барча даромад манбаларини аниқлаш, турли ҳудудлар даромадлар манбаларининг ягона таснифини тузиш, стандарт (норматив) солиқ базаси таркибини ва солиққа тортишнинг репрезентатив (ўртача) ставкасини аниқлаш ҳамда ҳудуд солиқ потенциалини ҳисоблашни камраб олади. Ушбу усул ҳудуд солиқ потенциалини объектив ва ишончли тарзда баҳолаш имконини тақдим этиши билан аҳамиятлидир. Бироқ, мазкур усулнинг камчилиги сифатида нисбатан катта ҳажмдаги маълумотлардан фойдаланиш натижасида вужудга келадиган мураккаблик ва чалкашликларни қайд этиш мумкин.

Шунингдек, репрезентатив солиқ тизимидан Канада, Германия, Швецарияда фойдаланиш борасида етарли тажриба тўпланган. Жумладан, Канадада бюджет федерализми концепцияси ҳудудлар (провинциялар)нинг юқори даражада бюджет ва солиқ мустақиллиги билан фарқланади. Ушбу мамлакатда ҳудудлар солиқ потенциалини баҳолашда 37 турдаги ҳудудлар ва маҳаллий солиқлар бўйича солиқ базалари мажмуи ҳисобга олинади.

Ўзбекистон шароитида маҳаллий бюджетларнинг солиқли даромадлари юқори бюджетдан ажратиладиган умумдават солиқларидан ажратмалар меъёрлари ҳисобига шаклланиши, маҳаллий бюджетларнинг бириктирилган солиқли даромадлари марказлаштирилган тартибда ўрнатилиши репрезентатив солиқ тизими усулидан фойдаланишни енгиллаштиради. Шу боисдан ҳудуд бюджетини шакллантиришга хизмат қилувчи солиқ турларини аниқлаб олинishi билан масаласи ҳал этилса, репрезентатив солиқ тизими усулидан фойдаланишни йўлга қўйиш мумкин бўлади.

Фикримизча, жисмоний шахслардан олинадиган даромад ва юридик шахслардан олинадиган фойда солиғини тўлиғича маҳаллий бюджетларга бириктириб бериш, қўшилган қиймат солиғини турли даражадаги бюджет бўғинлари ўртасида улушли тарзда тақсимлаш мақсадга мувофиқ.

Келгусида Ўзбекистонда бюджетлараро мутаносибликни таъминлаш, маҳаллий бюджетнинг даромадларини оширишда саноат ишлаб чиқаришни ошириш ҳисобига солиқ солинадиган базани кенгайтириш, ҳудудлар солиқ потенциали тушунчасини солиқ қонунчилигига киритган ҳолда ҳар бир ҳудуднинг солиқ потенциалини ҳисоблаб чиқиш, уни орттириш борасида маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ташаббусини рағбатлантириш механизминини яратиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 104б.
2. Gaspar, V., Jaramillo, L., & Wingender, M. P. (2016). Tax Capacity and Growth: Is there a Tipping Point?. International Monetary Fund.
3. Pessino, C., & Fenochietto, R. (2010). Determining countries' tax effort.
4. Gupta, M. S. Governance, corruption, and economic performance. / M. S. Gupta, G. T. Abed.// International Monetary Fund.– 2002.– 564 p.
5. Kuo, C. Y. Estimation of Tax Revenue and Tax Capacity./ C. Y. Kuo//JDI Executive Programs.- 2000. – №. 2000-08.- 34p.
6. Sobarzo, H. Tax effort and tax potential of state governments in Mexico: A representative tax system. / H. Sobarzo //Helen Kellogg Institute for International Studies.–Working Paper № 315. – 2004. – 31 p.
7. Advisory Commission on Intergovernmental Relations (ACIR). 1982. Tax Capacity of the Fifty States: Methodology and Estimates. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office. <http://www.library.unt.edu/gpo/acir/Reports/M-134.pdf>
8. Brehm, S. Fiscal Incentives, public spending, and productivity – county-level evidence from a Chinese province/ S. Brehm // World Development.– Vol. 46.– 2013.-P. 92–103.
9. Tanzi, V. 12 Structural factors and tax revenue in developing countries: a decade of evidence/ V.Tanzi //Open Economies: Structural Adjustment and Agriculture. – 1992. – P 267.
10. Rao, H. Taxable capacity tax-efforts and forecasts of tax-yield of Indian States/H. Rao// Institute for Social and Economic Change, Bangalore.– 1993.- 165 p.
11. Alfirman, L. Estimating stochastic frontier tax potential: Can Indonesian local governments increase tax revenues under decentralization / L. Alfirman //Department of Economics, University of Colorado at Boulder, Colorado. Working Paper. – 2003. – №. 03-19.– 37 p.
12. Mattos, E. Flypaper effect revisited: evidence for tax collection efficiency in Brazilian municipalities/ E. Mattos, F. Rocha, P. Arvate //Estudos Econômicos (São Paulo). – 2011. – Т. 41. – №. 2. – P. 239-267.
13. Sobarzo, H. Tax effort and tax potential of state governments in Mexico: A representative tax system./ H. Sobarzo//Helen Kellogg Institute for International Studies.–Working Paper № 315.– 2004.– 31 p.
14. Жеребцов, А.Б. Управление формированием и развитием налогового потенциала региона: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 (15.); 08.00.10 / Жеребцов Андрей Борисович. - Москва, 2007. - 28 с.
15. Мирзаев Ф.И. Ўзбекистонда солиқ йиғилувчанлиги даражасини ошириш йўллари // и.ф.н. илмий даражаси олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: БМА, 2012. – Б.5.

16. Пардаев У.У. Давлат бюджети солиқли даромадларини режалаштиришда солиқ потенциалидан фойдаланиш // Молия, 2013 йил 5-сон. – Тошкент: 2013. – Б.65-70.
17. <http://www.library.unt.edu/gpo/acir/Reports/information/M-134.pdf>
18. <http://www.financemotion.ru>
19. http://www.science-sea.bgita.ru/2010/ekonom_2010/metod.htm
20. <http://www.vestnykeys.ru/0212/6.pdf>
21. https://wp.hse.ru/data/2016/11/14/1110320762/WP8_2016_1.pdf
22. http://elib.altstu.ru/elib/Files/pa2009_1_appendix/pdf/031yerko.pdf
23. <http://eprints.tversu.ru/5136/1.218-224..pdf>